

ՀՏԴ 82-01

Գրականագիտություն

Մամիկոն ՅԱՎՐՈՒՄՅԱՆ

Երևանի «Ուսում» դպրոցի հայոց լեզվի և գրականության ուսուցիչ

ԺՈՂՈՎՐԴԱԽՈՍԱԿՑԱԿԱՆ ԵՎ ԲԱՐԲԱՌԱՅԻՆ ԲԱՌԵՐԻ ԴԵՐԸ ՍՈՎՐԱՏ ԽԱՆՅԱՆԻ ԶԱՓԱԾՈՅՈՒՄ

Սույրաստ Խանյանը ժամանակակից պոեզիայի բանաստեղծներից է, ում գեղարվեստական լեզուն ճոխ է ու գունեղ: Ժողովրդի ծոցից ելած բանաստեղծն իր խոսքը համեմուն է բարբառային և ժողովրդախոսակցական բառերով ու արտահայտություններով՝ դրանք զուգադրելով գրական բառապաշարի հետ: Վարպետ գրողի գրչի տակ նման բառերն ստանում են նոր հնչյւնք և իրենց կենդանի արտահայտչականությամբ ստեղծում համապատասխան յուրօրինակ կողորհոս:

Բանալի բառեր՝ ժողովրդախոսակցական բառեր, բարբառային բառեր, բառապաշար, լեզվի ոճեր, բարբառային երանգներ, լեզվի ժողովրդայնություն, ոճական արժեք:

M. Яврумян

РОЛЬ ДИАЛЕКТНЫХ СЛОВ И СЛОВ ОБЩЕНАРОДНОГО РАЗГОВОРНОГО ЯЗЫКА В ПОЭЗИИ СОКРАТА ХАНЯНА

Сократ Ханян - один из тех современных поэтов, чей художественный язык отличается богатством и красочностью. Поэт из народа обогащает свою речь словами и фразами диалектного и общенародного разговорного языка, мастерски сопоставляя их с литературным. Под пером талантливого писателя такие слова приобретают новое очарование и создают соответствующий самобытный колорит своей живой экспрессивностью.

Ключевые слова: разговорная речь, диалектические слова, словарный запас, языковые стили, диалектные оттенки, языковая идентичность, стилистическая ценность.

M. Yavrumyan

THE ROLE OF COLLOQUIAL AND DIALECTIC WORDS IN SOKRAT KHANYAN'S POEMS

Sokrat Khanyan is one of modern poets whom artistic speech is picturesque and splendid. The poet, that has arised from the nation, embellishes is picturesque and splendid. The poet, that has arised from the nation, embellishes his speech with dialectic and conversational words and exprressions comparing them professionally with literary launguage.

Such words get a new charm under the master poet's pen and create an appropriate original colouring with ther living expressiveness.

Key words: Conversative words, dialectic words, vocabulary, styles of language, dialectic nuances.

Սուկրատ Խանյանի բառապաշարի ընդհանուր շրջայի մեջ որոշակի տեղ են գրավում ժողովրդախոսակցական բառերը. «...Արվեստի ամեն մի իսկական գործի մեջ իշխում է ժողովրդական լեզվամտածողությունը, ասել է թե՛ լեզվի ժողովրդայնությունը»,¹ իրավացիորեն նկատում է Արտաշես Պապոյանը²:

Խոսելով ժողովրդախոսակցական բառերի մասին՝ նա գրում է. «Կան բառեր ու բառաձևեր, որոնք, դարեր ու դարեր գործածվելով ժողովրդի հայտնի ու անհայտ բանաստեղծների, երգիչների ու տաղերգուների անգիր ստեղծագործության մեջ, լիցքավորվել են ազգային շնչով ու ոգով, հղկվել ու սրվել, իմաստավորվել կենսափիլիսոփայությամբ և հագեցել սուրբ ու նվիրական զգացումներով»³:

Լեզվի ժողովրդայնությունը, անշուշտ, զգալիորեն պայմանավորված է ժողովրդախոսակցական, բարբառային բառերի հմուտ օգտագործմամբ, սակայն ինչպես իր միտքն է շարունակում Արտ. Պապոյանը, «...դրանից չի կարելի բխեցնել, թե ժողովրդական չի կարող լինել այն գրողների լեզուն, ովքեր խուսափում են բարբառներից ու ժողովրդական ձևերից և նախապատվություն են տալիս «մաքուր» գրական արտահայտություններին... Իսկական գրողը, եթե նա իրոք մեծ արվեստագետ է, այս դեպքում էլ կգտնի այլոց համար անսպասելի ու անմեկնելի, միայն իրեն հայտնի միջոցների ու գույների այն գաղտնի խաղը, որը խոսքին կհաղորդի կենդանություն ու հյութեղություն, ինչն անհրաժեշտ է լեզվի ժողովրդայնացման համար»³:

Իրավամբ, ոճական յուրահատուկ երանգ ունեն նաև ժողովրդական-խոսակցական և բարբառային բառերը: Դրանք իրենց կատարած դերով ու ոճական արժեքով ունեն շատ ընդհանրություններ բարբառային բառերի հետ, և հաճախ դժվար է դրանց մեջ որոշակի սահմաններ դնելը: Պապոյանի պատկերավոր նկարագրությունից տեսնում ենք, որ բազմաթիվ բարբառային բառեր, համընդհանուր գործածություն ստանալով, դադարում են նեղ-բարբառային լինելուց, մտնում են ժողովրդական-խոսակցական բառերի մեջ և ապա բարձրանում գրական լեզվի աստիճանի: Եթե անգամ այդ բառերը չեն գրականացվել, դա չի նշանակում, թե դրանք բարբառային են: Օրինակ՝ զարունք, թուշ, իրիկուն, հանաք, յար և նմանատիպ այլ բառեր այսօր այլևս բարբառային չեն, քանի որ հասկանալի են բոլորին:

Բառապաշարի այս երկու շերտերն իրար մոտենում են այնքանով, որ երկուսն էլ ընդունված գրական ձևեր չեն համարվում: Բայց կարևոր է նշել այս երկու խմբերի տարբերությունները: Խոսակցական լեզվին բնորոշ բառերը գործում են մեր լեզվի տարբեր բարբառներում ու ոլորտներում, դրանով իսկ հակադրվում արդեն ընդհանուր ճանաչում գտած գրական լեզվի համակարգ մտած ձևերին: Ժողովրդական-խոսակցական բառաշերտի

¹ *Պապոյան Ա., Պ. Սևակի չափածոյի լեզվական արվեստը, Ե., 1970, էջ 21:*

² *Նույն տեղում, էջ 34:*

³ *Նույն տեղում, էջ 26:*

առանձնահատկություններից մեկն էլ այն է, որ դրանք գրական լեզվի զարգացման ընթացքում աստիճանաբար ընդհանուր ճանաչում են գտնում, անցնում գրական լեզվի բառապաշարին:

Ժողովրդական-խոսակցական բառերը գործածության ավելի լայն շրջանակներ ունեն, որովհետև դրանք օգտագործվում են ոչ թե այս կամ այն խոսվածքում, այլ գրական լեզվի տարբեր ոճերում, որի շնորհիվ և նրանց իմաստային առումների մեջ խաչաձևվում են գրական և բարբառային երանգները: Ժողովրդական-խոսակցական բառերի մեջ եղած լրացուցիչ երանգներն այդ բառերը դարձնում են ավելի արտահայտիչ, հուզական և կենդանի, այդ պատճառով էլ դրանք հաճախ գեղարվեստական խոսքում գործածվում են որպես գրական բառերին զուգահեռ հոմանիշներ: Օրինակ՝ երիտասարդ-ջահել, ընտրել-ջոկել, եղբայր-ախպեր, գեղեցիկ-սիրուն և այլն:

Ինչպես բարբառային, այնպես էլ ժողովրդախոսակցական բառերի գործածությունը պայմանավորված է համապատասխան թեմայի ընտրությամբ և կատարված է որոշակի նպատակադրումով: Օգտվելով այդ բառերի հուզաարտահայտչական երանգներից և իմաստային նրբություններից՝ Ս. Խանյանն աշխատում է այդպիսի բառերի օգտագործումով ժողովրդական հարազատ շունչ տալ ստեղծագործությանը: Այդ կարգի բառերի գործածությունը ոճավորման նպատակ ունի, ժողովրդական ոճի հարազատ երանգավորում:

Առանց լեզվին աղ ու համ տվող լեզվական այդ միջոցների անչափ աղքատ ու անարյուն կլինեք ցանկացած գրողի լեզուն: Ժողովրդական խոսքի սեղմությունն ու դիպուկությունն իրենց մեջ պարունակող հարադրությունները գեղարվեստական խոսքը դարձնում են պատկերավոր ու արտահայտիչ, տալիս նրան ժողովրդական ոճի հարազատ երանգավորում:

Բարբառային բառերը չեն մտնում գրական լեզվի բառապաշարի մեջ և իրենց հնչյունական-ձևաբանական առանձնահատկություններով ու գործածության սահմանափակությամբ տարբերվում են ընդհանուր գործածություն ունեցող գրական բառերից:

Գրողի բառապաշարում եղած բարբառային բառերի մասին խոսելով՝ անհրաժեշտ է նկատի ունենալ, որ դրանց օգտագործումը սովորաբար պայմանավորված է լինում գեղարվեստական արտահայտչական զանազան նկատառումներով: Բնականաբար, բանաստեղծը չի կարող բնական և համոզիչ ներկայացնել ժողովրդական տեսարաններ, ստեղծել տվյալ տարածաշրջանին և ժամանակաշրջանին հատուկ կոլորիտ՝ առանց բարբառային բառերով իր խոսքը համեմելու: Բարբառային բառերն ու արտահայտությունները հանդես են գալիս հիմնականում ոչ թե հեղինակային խոսքում, այլ հերոսների զրույցներում և երկխոսություններում: Բարբառային բառերը բանաստեղծի խոսքը դարձնում են ավելի տպավորիչ, բնական և անմիջական:

Բարբառները եղել և մնում են մեր լեզուն սնող հիմնական աղբյուրներից մեկը: Հայերենի բազմաթիվ բարբառներ դեռևս պարունակում են գրական

լեզվի կողմից չյուրացված հարուստ բառապաշար, որի՝ գրական լեզու մուտք գործելու ուղին, բնականաբար, մնում է գեղարվեստական գրականությունը: Բանաստեղծը բարբառներից (հիմնականում՝ Ղարաբաղի բարբառից) վերցրել է այն, ինչը նպաստում է խոսքի հուզականությանն ու արտահայտչականությանը: Սա գեղարվեստական խոսքին ներկայացվող եական պահանջներից մեկն է:

Դիտարկենք Ս. Խանյանի «Արցախի արծիվը» պոեմը, որը հազեցած է բարբառային բառերով ու արտահայտություններով: Ինչպես վերը նշեցինք, բարբառային բառերը հանդես են գալիս հիմնականում հերոսների խոսքում, սակայն Խանյանը պոեմի նախերգում նույնպես օգտագործում է բարբառային և ժողովրդախոսակցական բառեր, և սա պատահական չէ: Չափազանց արհեստական և անհամոզիչ կստացվեր, եթե զուտ գրական բառերով շարադրված նախերգից հետո բանաստեղծն անցում կատարեր ժողովրդախոսակցական ու բարբառային բառերով հազեցած պոեմի գլուխներին: Դրանով հեղինակն օրգանական կապ է ստեղծում պոեմի բոլոր մասերի միջև: Այսպես, նախերգում հեղինակային խոսքում կարդում ենք.

Միրոս մեկեն առավ թևեր,

Եվ աստղացավ իմ հոգին: [3,136]

Մեկ այլ հատվածում անգամ համեմատության մեջ կարելի է նկատել ժողովրդախոսակցական տարր. ինչպես-ն ավելի գրական հնչողություն ունի, քան ոնց-ը.

...Այդ աշխարհն էլ ինչպես եղեմ,

Ձգվել էր ոնց լեռնապար: [3, 37]

Ինչպես տեսնում ենք, բերված հատվածում բանաստեղծը միաժամանակ օգտագործել է և՛ ինչպես-ը, և՛ ոնց-ը, բնականաբար, սա հետապնդում է նաև այլ նպատակ, այն է՝ խուսափել կրկնությունից, ինչպես նաև ելնելով տաղաչափական սկզբունքներից՝ վանկերի քանակից:

Նույն նախերգում հանդիպում ենք.

...Իր հավատին հավատարիմ՝

Ճամփա չտա խուժանին: [3,138]

Այստեղ հանդիպում ենք նաև սեռական հոլովի բարբառային կամ խոսակցական կազմության.

...Ու չոքել էր վիշապն ինչպես

Հագարացոց (հագարացիների) գորքը խիտ: [2,138]

Մեկ այլ տեղ՝

Գիտեմ, որ ինձ ես հիշում ու լալիս,

Ինձ ես որոնում տղերանց շարքում: [2,145]

Վարպետ գրողն օգտվում է ոչ միայն ժամանակակից հայերենի բառական հարստությունից, այլև գրաբարի, ժողովրդական կենդանի խոսքի ու բարբառների կենսունակ տարրերից: Երբ ասում ենք, թե գրողի լեզուն պետք է գերծ լինի բարբառայնությունից, արխաիկ բառերից, ամեննին էլ չի

նշանակում, թե դրանք առհասարակ անընդունելի են գեղարվեստական խոսքի համար: Դիտարկենք հետևյալ օրինակները.

Մետաքսի գործվածք, աղած համով ձուկ,
 Հավերի տակից նոր վերցրած տաք ձու,
 Չորթան, պզկաթան, շլորի լավաշ,
 Այն ամենն, ինչից կստացվի լավ ճաշ... [3,145]

Շուշանիկը իր հոր կանչից
 Զգաստացավ ու խո՛ր շնչեց.
 - Այստե՛ղ եմ, հայր, աղբրին մոտիկ: [3,158]

Գնա՛նք,- ասաց,- քեռի՞ Ադամ,
 Մենք էլ ունենք մի չաղ կխտար... [3,159]

Հաճախ ոչ միայն դժվար, այլև անհնարին է լինում այդ կարգի բառերի փոխարինումը գրական համապատասխան հոմանիշներով: Այս կարգի բառերից ոչ մի գրող չպետք է խուսափի, որոնք բանաստեղծի խոսքի մեջ բերում են իրենց յուրահատուկ համն ու հոտը, յուրօրինակ կոլորիտը: Օրինակ՝

...Այան փարվել էր նորընծա հարսին,
 Մայրը նայում էր նրա թուխ վարսին, [2,169]

Բայց թշնամին առել ճամփի թեք կոնակը
 Եվ չէր թողնում, որ մարդ անցնի անգամ ոտով: [3,188]

Հարկ չկա, թերևս բերել բոլոր բարբառային և խոսակցական բառերը, սակայն ևս մեկ անգամ նշենք, որ նպատկային կերպով բանաստեղծը պոեմը հագեցրել է նման բառերով՝ փորձելով ստեղծել տեղի և պատմական ժամանակահատվածի կոլորիտ, ինչը նրան հաջողվել է:

Խանյանը հաճախ է գործածում ջան բառը, որը չի կարող փոխարինել գրական ոչ մի բառով: Գեղարվեստական գրականության մեջ նմանօրինակ բառերի դերը կարևորելով՝ Հովհաննես Թումանյանը դիպուկ պատասխան է տալիս այն քննադատներին, ովքեր պահանջում էին նման բառերից մաքրել գրական լեզուն: «...Առաջարկում եք «ջան»-ի տեղ գործածել «հոգյակ»..., այսուհետև փոխանակ ախպեր ջան կամ Գրիգոր ջան ասելու, մաքուր հայերենով կասենք՝ հոգյակ եղբայր կամ՝ հոգյակ Գրիգոր...: Մի՞թե չեք տեսնում, որ հոնքը շինելու տեղ աչքն էլ հանում եք», - գրում է բանաստեղծը¹:

¹ Թումանյան Հ., Երկերի ժող. 6 հատորով, հ. 4, Քննադատություն և հրապարակախոսություն (1892-1921), Ե., 1951, էջ 142:

Բազմավանկ բառերում Ա ձայնավորի սղումը, ինչպես հայտնի է, միջինհայերենյան շրջանի հնչյունափոխական երևույթ է, որը պահպանվել է նաև արևմտահայերենում և Կարնո բարբառի խոսվածքներում¹:

Բերենք մի քանի օրինակ՝ շաբթով (1, 359), քեզնից (1, 418), մեզնից (1, 437), ինձնից (4, 165), փեսին (3, 173), քարվան (նույն տեղում, 3 168) և այլն: Երբեմն նկատելի է նաև այլ ձայնավորի սղում (տվյալ դեպքում՝ ի ձայնավորի), ինչը նույնպես բառին հաղորդում է բարբառային երանգ, ինչպես օրինակ՝ հարսանքում (3, 167):

Ժողովրդախոսակցական բառաշերտի մաս են կազմում նաև նվազական, փոքրացուցիչ ածանցներով կազմված բառերը, որոնք ոչ միայն արտահայտչականություն են տալիս բանաստեղծական խոսքին, այլև ընդգծում են բանաստեղծի գործվագույթ վերաբերմունքը համապատասխան առարկայի կամ անձի նկատմամբ: Խանյանի խոսքարվեստում ոճական նման գործառույթով են օժտված փոքրիկ (2, 291), շնիկ (2, 293), քույրիկ (2, 300), արջուկ (2, 300), Սուսիկ (2, 303), բալիկ (2, 306), գառնուկ (2, 307), կարմրաթշիկ (2, 318), աչիկներ (2, 322), որբուկ (2, 325), ուլիկ (2, 327), թոռնիկ (2, 330), հորթուկ (1, 360), թխիկ (1, 360), տաղիկ (1, 352) և այլ բառեր: Հայտնի է, որ նվազափաղաքական ածանցներով կազմված բառերը ժողովրդական ոճավորման երանգ են կրում: Խոսքային համապատասխան միջավայրով են պայմանավորված նվազափաղաքական ածանցներով կազմված բառերի գործածությունները, որոնց ստեղծած արտահայտչականությունը բանաստեղծական խոսքը դարձնում է ազդեցիկ ու հուզական:

Գրականություն

1. Թումանյան Հ., Երկերի ժող.6 հատորով, հ. 4, Քննադատություն և հրապարակախոսություն (1892-1921), Ե., 1951:
2. Խանյան Ս.Ա., Ընտիր երկեր, 10 հատորով, հ. 1, 2009:
3. Խանյան Ս.Ա., Ընտիր երկեր, 10 հատորով, հ. 2, 2009:
4. Խանյան Ս.Ա., Ընտիր երկեր, 10 հատորով, հ. 3, 2010:
5. Խանյան Ս.Ա., Ընտիր երկեր, 10 հատորով, հ. 4, 2010:
6. Ղազարյան Ս., Միջին հայերեն, գ. 1, Ե., 1960, էջ 191-192, Սաքապետյան Ռ., Արևմտահայերենի դասագիրք, Ե., էջ 30, Մկրտչյան Հ., Կարնո բարբառը, Ե., 1952:
7. Պապոյան Ա., Պ. Սևակի չափածոյի լեզվական արվեստը, Ե., 1970:

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, ք.գ.դ., Ս.Ա. Խանյանը:

¹ Ղազարյան Ս., Միջին հայերեն, գ. 1, Ե., 1960, էջ 191-192, Սաքապետյան Ռ., Արևմտահայերենի դասագիրք, Ե., էջ 30, Մկրտչյան Հ., Կարնո բարբառը, Ե., 1952, էջ 1: